

הרב יהודה זולדן

הלילה הזה כולו צלי

א. הקושי הלשוני

ב. אמירת הקושיה אליבא דבן תימא

ג. סיוג הקושיה לקרבן הפסח

ד. אופי שאלות 'מה נשתנה'

ה. 'מה נשתנה' וקרבן תודה

ו. סיכום

א. הקושי הלשוני

את קרבן הפסח יש לאכול כשהוא צלוי, לא נא ולא מבושל:

וְאָכְלוּ אֶת הַבָּשָׂר בְּלֵילָה הַזֶּה צְלִי אֵשׁ וּמִצּוֹת עַל מַרְרִים יֹאכְלֶהוּ. אֶל תֹּאכְלוּ מִמֶּנּוּ נֶאֱמַר וּבָשָׂל מְבֻשָׁל בְּמַיִם כִּי אִם צְלִי אֵשׁ רֵאשׁוּ עַל כְּרַעְיוֹ וְעַל קָרְבוֹ (שמות י"ב, ח-ט).

ובלשון חכמים: "ואינו נאכל אלא צלי"¹. היות קרבן הפסח נאכל דווקא צלי, הוא נושא קושיה אחת מבין קושיות 'מה נשתנה' שביליל הסדר:

שבכל הלילות אנו אוכלין בשר צלי שלוק ומבושל, הלילה הזה כולו צלי

(פסחים פ"י מ"ד).

קושיה זו היו מקשים בזמן שבית המקדש היה קיים, ואילו לאחר החורבן אין מקשים אותה.² במספר הגדות שנתגלו בגניזה עדיין מופיעה קושיה זו, וייתכן שהיו מצביעים על שינוי זה, למרות שלמעשה לא היו אוכלים קרבן פסח.³

1 משנה זבחים פ"ה מ"ח; תוספתא פסחים פ"ה ה"ב.

2 כך מדגישים: הרי"ף, פסחים כה ע"ב בדפי הרי"ף; הרמב"ם הלכות חמץ ומצה פ"ח ה"ג; הרא"ש, פסחים י' ל; רבינו ירוחם, תולדות אדם וחוה, נתיב ה חלק ד דף מג טור ג; המאירי פסחים קטז ע"א; פסקי תוספות אות קה; מאמר חמץ לרשב"ץ אות קכז, ובפירושו להגדה של

ההכללה שבמטבע הקושיה "כולו צלי" מעוררת קושי, שהרי אין איסור לאכול בליל הסדר בשר מבושל שלא במסגרת קרבן הפסח, ואילו מלשון הקושיה משמע, שכל הבשר שנאכל בליל הסדר צריך להיות צלוי.⁴ להלן נדון בפירוש מטבע הקושיה "כולו צלי", ולאור זאת נדון במשמעות כלל קושיות 'מה נשתנה'.

ב. אמירת הקושיה אליבא דבן תימא

לפני שאוכלים את קרבן הפסח, אוכלים קרבן חגיגה. זהו קרבן חגיגה ייחודי, הקרב ב"ד ניסן, ועל כן נקרא גם "חגיגת ארבעה עשר",⁵ או "חגיגה הבאה מחמת הפסח... עם הפסח".⁶ קרבן חגיגה זה, קרב לפני קרבן הפסח: "חגיגה הבאה עמו היא נאכלת תחלה, כדי שיהא פסח נאכל על השובע".⁷

לפי חכמים לא בכל שנה היו מקריבים קרבן חגיגה, כאמור במשנה (פסחים פ"ו מ"ט): "אימתי מביא חגיגה עמו? בזמן שהוא בא בחול בטהרה ובמועט. ובזמן שהוא בא בשבת במרובה ובטומאה אין מביאין עמו חגיגה". אך לדעת בן תימא, מעמדו של קרבן חגיגת ארבעה עשר זה למעמדו של קרבן הפסח, ויש חובה להקריבו.⁸ בשל

פסח; הרוקח ושבלי הלקט, בפירושיהם להגדה ועוד. ראה: הרב מנחם מנדל כשר, הגדה שלמה, עמ' 112 - 171, המציין שבמספר הגדות עדיין מופיע נוסח זה.

3 ראה: שמואל זאב ספראי, הגדת חז"ל, עמ' 27 - 30, 63, 113 - 114, 206; ש"י פרידמן, "לאופיין של הבריייתות בתלמוד הבבלי: 'בן תימא' ו'בן דורתא'", נטיעות לדוד - ספר היובל לפרופ' דוד הלבני, עמ' קצה-רעד; הנ"ל, פסחים - תוספתא עתיקתא, עמ' 88 - 92; יוסף תבורי, פסח דורות, עמ' 361 - 363. לדבריהם, ייתכן שאזכור הצלי לאחר החורבן קשור לכך שהיו מקומות שהיו נוהגים לאכול בשר צלי לאחר החורבן. קשה לקבל הסבר זה, מאחר שחכמים לא עודדו לאכול צלי בליל הסדר לאחר החורבן. ראה מה שכתבתי בעניין זה בספרי מועדי יהודה וישראל, "אכילת צלי בליל פסח לאחר החורבן", עמ' 445 - 459.

4 לכאורה, מוסב הכינוי החבור שבמילה 'כולן' על 'הלילה הזה', והמשמעות היא שכל הלילה הזה הוא צלי. וכן הקשה הרש"ש, פסחים קטז ע"א.

5 פסחים סט ע"ב - עא ע"ב; חגיגה ז ע"ב - ח ע"א.

6 ספרא צו פרשה ז, פרק יב.

7 תוספתא פסחים [ליברמן] פ"ה ה"ג..

8 פסחים ע ע"א.

ההקבלה בין קרבן חגיגה לקרבן הפסח, דנה הגמרא (שם) אם לשיטת בן תימא גם קרבן החגיגה נאכל צלי כמו קרבן הפסח:

איבעיא להו: לבן תימא, נאכלת צלי או אין נאכלת צלי? כי אקשיה רחמנא לפסח ללינה, אבל לצלי לא. או דילמא לא שנא? תא שמע: "הלילה הזה כולו צלי". ואמר רב חסדא: זו דברי בן תימא. שמע מינה.⁹

לבסוף מסכמת הגמרא את הלכות קרבן החגיגה לפי בן תימא:

תא שמע: חגיגה הבאה עם הפסח - הרי היא כפסח, באה מן הצאן ואינה באה מן הבקר, באה מן הזכרים ואינה באה מן הנקבות, באה בת שנתה ואינה באה בת שתי שנים. ואינה נאכלת אלא ליום ולילה, ואינה נאכלת אלא צלי, ואינה נאכלת אלא למנויו. מאן שמעת ליה דאית ליה האי סברא - בן תימא, שמע מינה: כולהו מילתא בעינן.

רב חסדא טוען שקושית "הלילה הזה כולו צלי" היא על פי שיטת בן תימא, ואכן התוספות¹⁰ מציינים, שלפי דברי רב חסדא שאלה זו יכולה להישאל רק על פי שיטת בן תימא. לאור זאת הם שואלים מדוע בסוגית הגמרא בשאלות 'מה נשתנה' אין הדבר מצוין, ומשיבים: "שדרך הגמרא כן".

על פי דברי התוספות, על הבן השואל או האב השואל את הקושיות¹¹ להיות מודעים לכך ששאלתם היא רק לפי שיטת בן תימא, ובהנחה שהלכה כמותו. וכך אכן סוברים התוספות בדבריהם בהלכה אחרת בהלכות ליל הסדר. במשנה שנינו:

---

9 דברי בן תימא אינם נזכרים כלל במקורות תנאיים ולא בירושלמי. על זהותו ראה במאמרו של שמא פרידמן, לעיל הע' 2, בעמ' רמח-רנז. לעומת זאת, בספרא (ויקרא, דבורא דנדבה פרשה יד, יח) נאמרים הדברים בשמו של בן עזאי: "שלמים הבאין מחמת הפסח...בן עזאי אומר: אינן נאכלין אלא בלילה, ואינן נאכלין אלא צלי". בתוספתא (פסחים פ"ט ה"ח; זבחים פ"ח ה"א) נאמר בשמו של בן עזאי: "בן עזאי אומר, שלמים הבאין מחמת הפסח הרי הן כפסח לכל דבר, אלא שהן נאכלין ליום ולילה". לא נזכר במפורש ששלמי החגיגה הבאים עם הפסח נאכלים צלי, אם כי נאמר באופן כללי שהם כמו הפסח למעט זמן האכילה, שהרי הפסח נשחט ביום אך נאכל רק בלילה.

10 פסחים קטז ע"א ד"ה כולו צלי.

11 על השאלה מי שואל את קושיות מה נשתנה, הבן או האב, ראה בספרי מועדי יהודה וישראל, "השינויים בליל הסדר, ושאלות 'מה נשתנה' בארץ ובגלות", עמ' 363 - 384.

הביאו לפניו מצה וחזרת וחרוסת [ושני תבשילין],¹² אף על פי שאין חרוסת מצוה. רבי אליעזר ברבי צדוק אומר: מצוה. ובמקדש היו מביאין לפניו גופו של פסח (משנה פסחים פ"י מ"ג).

ובגמרא נאמר:

רבי יוסי אומר: אף על פי שטיבל בחזרת - מצוה להביא לפניו חזרת וחרוסת ושני תבשילין. ...מאי שני תבשילין? ...רב יוסף אומר: צריך שני מיני בשר, אחד זכר לפסח ואחד זכר לחגיגה (פסחים קיד ע"ב).

את דברי רב יוסף מפרשים התוספות:

פירוש רבנו חננאל: צלי זכר לפסח, ומבושל זכר לחגיגה.¹³ ולא נהירא דקיימא לן כבן תימא (לעיל דף ע). דאין חגיגה נאכלת אלא צלי דמתניתין אתיא כוותיה? לכך נראה דתרווייהו מבושלין וכן משמע לשון תבשילין (שם ד"ה שני מיני בשר).
לפי רבנו חננאל, מביאים לשולחן בשר צלי זכר לקרבן הפסח, ובשר מבושל זכר לקרבן חגיגה. מכאן שרבנו חננאל פסק כחכמים שחגיגת ארבע עשרה הייתה מבושלת.¹⁴ אך תוספות חולקים, ולפי דעתם הלכה כבן תימא שחגיגת ארבעה עשר הייתה צלי.¹⁵ ולכן

12 בחלק מכתבי היד של המשנה לא נזכר כאן שהיו מביאים שני תבשילים, וכן בגרסאות הראשונים. ראה: **דקדוקי סופרים** על המשנה; **תוספתא כפשוטה**, פסחים עמ' 654; שמואל וזאב ספראי, **הגדת חז"ל**, עמ' 25.

13 כך מפרשים גם: **הרי"ף** (פסחים כה ע"ב מדפי הרי"ף); **המנהיג** (הלכות פסח פרק ה); **המאירי** (פסחים קיד ע"ב) כותב **שהרמב"ם** (הלכות חמץ ומצה פ"ח ה"א) סובר כמו רבנו חננאל, אך הרמב"ם שם כותב: "ובזמן הזה מביאין על השולחן שני מיני בשר אחד זכר לפסח ואחד זכר לחגיגה", ובהגהות **מימוניות** (שם ס"ק ב) כתב שהכונה היא ששניהם צלויים או מבושלים.

14 יש עוד הסוברים שאין הלכה כבן תימא: **המאירי** (פסחים קטז ע"א); **אור זרוע** (ח"ב בסדר של פסח מר' שמואל מפלייז).

15 **התשב"ץ** בפירושו להגדה, פירש קושיה זו לפי בן תימא. **המהר"ל** (מנהגים, סדר ההגדה ד"ה ל), כותב: "אף על גב דסתם ההגדה כבן תימא דמקיש חגיגה לפסח ואסורה נמי בשבירת עצם, דגרסינן במתני' מה נשתנה הלילה הזה כולו צלי, דמשמע חגיגה נמי בצלייה דהוקשו לפסח והיינו כבן תימא, מכל מקום עיקר שבירת עצם לא כתיב רק גבי פסח". ראה גם: הרב ישראל אריאל, **הגדת המקדש**, עמודים 30, 45. יש הנוהגים לומר בזמן הסעודה בליל הסדר מעניין קרבן הפסח. כך יסד הרב יעקב עמדין (סידור **בית יעקב**, עמ' רנ), ושם כתוב: "אם הקריב שלמי חגיגה בארבעה עשר אוכל מהן תחילה ואח"כ אוכל בשר הפסח, ושניהן אין נאכלין אלא צלי אש". רק לפי בן תימא, חגיגת "ד היא צלי, ונראה שהרב יעקב עמדין פסק אף הוא כתוספות. ראה: הרב יוסף גרינוולד, שו"ת **ויען יוסף**, אורח חיים, סי' רצז. לא בכל הלכות

הם סוברים שיש לנהוג כהוראת המשנה, ולהביא שני תבשילי בשר, אחד זכר לקרבן פסח ואחד זכר לקרבן חגיגה.¹⁶

מכל מקום, לדברי תוספות הלכה כבן תימא שקרבן חגיגה נאכל צלי, ועל כן יש מקום לקושיה על כך במסגרת קושיות 'מה נשתנה'. כוונת הקושיה היא לתמוה מדוע בכל הלילות ניתן בשר נא ומבושל, ואילו הלילה, כל האכילות שציותה התורה עליהן - קרבן פסח וקרבן חגיגה, יש לאכול דווקא צלי. "כולו צלי" מתפרש כמכוון ללילה. בלילה זה יש לאכול צלי.¹⁷

הרש"ש¹⁸ שואל עוד: האומנם כל הלילה אוכלים רק צלי, והרי ניתן לאכול לפני קרבן הפסח בתוך הסעודה גם בשר מבושל? ומשיב שעל שולחן הסדר מונחים אך ורק צורכי המצווה של החג, ולכן השואל מתייחס רק למה שענינו ראוות. וכיוון שעל השולחן מונחים בשעה ששואלים 'מה נשתנה' רק קרבן הפסח וקרבן חגיגה הצלויים,

---

קרבן חגיגה פסקו התוספות כבן תימא. ראה פסחים קיד ע"ב ד"ה אחד, שם פוסקים תוספות כחכמים שקרבן חגיגה אינו דוחה את השבת.

16 **המהרש"א** מקשה, שאם הלכה כבן תימא אזי היה צריך להיות ששניהם יהיו צלויים, ומיישב שמכיוון שהדבר רק לזכר, לא הקפידו על כך, וכך מורה לשון 'תבשילין'. למעשה, כתב המחבר (**שולחן ערוך** אורח חיים תע"ג, ד) שנהגו בבשר ובביצה, "ונהגו שהבשר יהיה צלי על הגחלים, והביצה תהיה מבושלת". ביחס לביצה, הוסיף **הרמ"א**: "והוא הדין צלויה, וכן נוהגין בעירנו". **המשנה ברורה** (שם ס"ק ל-לא) נימק את דברי הרמ"א: "והוא הדין צלויה - שהחגיגה באה בין צלי בין מבושל". **בערוך השולחן** (אורח חיים תע"ג, ט), הסביר עוד: "המנהג שנהגו גם הביצה צלויה יכול להיות משום דבן תימא סבר דגם חגיגה אינה נאכלת אלא צלי". בשולחן ערוך (אורח חיים תע"ו, ב) כתב הרמ"א שנוהגים לאכול בסעודה ביצים זכר לאבלות, אך **הגר"א** שם כתב: "ולי נראה הטעם מפני שעושים אותו זכר לחגיגה". **בכף החיים** (שם ס"ק כו) כתב שנהגו לומר שהוא זכר לקרבן חגיגה. ראה עוד: הרב משה פיינשטיין, שו"ת **אגרות משה** חלק אורח חיים ח"א סי' קנו.

17 כך מפרש **הרוקח** בפירושו להגדה, ומוסיף שלילה הוא לשון זכר.

תוספת המערכת: פירוש זה נראה הפירוש הפשוט ביותר לסיפא של הקושיה, על פי ההקבלה לרישא שלה: כל הלילות... - בשר צלי שלוק ומבושל // ...כולו - צלי. (לפי פירוש זה, המשפט "הלילה הזה, כולו צלי" הוא משפט ייחוד, שהנושא שבו הוא "כולו", הנשוא - "צלי", וחלק הייחוד - "הלילה הזה" (ואליו מוסב הכינוי במילה "כולו").

18 פסחים קטז ע"א.

שואלים רק עליהם. לפי דעתו, זה פירוש השאלה "כולו צלי", בהתייחס למראה העיניים בשלב ההוא.

ג. סיוג הקושיה לקרבן הפסח

כאמור, רבנו חננאל פסק כחכמים שחגיגת י"ד היא רשות, וכך פסק גם הרמב"ם (הלכות קרבן פסח פ"י ה"ג): "חגיגת ארבעה עשר רשות ואינה חובה". מאידך כתב הרמב"ם (הלכות חמץ ומצה פ"ח ה"ב), שבזמן המקדש היו שואלים: "בכל הלילות אנו אוכלין בשר צלי שלוק ומבושל והלילה הזה כולו צלי". אם מקבלים את פירושו של רב חסדא, שההתייחסות בקושיה 'כולו צלי' היא רק אליבא דבן תימא, אזי אם הרמב"ם אינו פוסק כבן תימא לא היה לו לציין את הקושיה הזו. כך שאל על הרמב"ם הלחם משנה (שם בהלכות חמץ ומצה), ונשאר ב'צריך עיון'.¹⁹

רבנו מנוח (שם) כתב שלעניין צלי פסק הרמב"ם כבן תימא, ובשאר הלכות חגיגת ארבעה עשר פסק הרמב"ם כחכמים. הצ"ח²⁰ טען עוד, שבעניין הצלי חכמים אינם חולקים כלל על בן תימא, ולדעתו, היות חגיגת ארבעה עשר צלי, מוסכמת על הכול. לחילופין, כתב המאירי כי מה שאומרים בהגדה "הלילה הזה כולו צלי", אינו לפי ההלכה, או ש'כולו צלי' מתייחס דווקא לקרבן הפסח.²¹

נראה שזה פירושו של רבנו ירוחם:

בכל הלילות אנו אוכלים בשר, כלומר: צלי או שלוק ומבושל, הלילה הזה כולו צלי. ובזמן הזה אין אומרים, כי בעונותינו אין לנו קרבן פסח, שלא היה נאכל אלא צלי (תולדות אדם וחווה, נתיב ה חלק ד דף מג טור ג).

אכן, החזון אי"ש²² הסביר באופן זה את הרמב"ם. על פי הרמב"ם, כוונת רב חסדא היא שבן תימא מפרש כך את המשנה, אבל אין הכרח לומר שאין אפשרות אחרת

---

19 הר"י קאפח (ספר זמנים ב, הלכות חמץ ומצה פ"ח ה"ג עמ' תט), כתב שהקושי הוא לא על הרמב"ם, אלא על רבי שסתם משנה אחת כחכמים (משנה פסחים פ"ו מ"ט), והשנייה לפי בן תימא (משנה פסחים פ"י מ"ד).

20 פסחים ע ע"ב.

21 דוד הלבני (מקורות ומסורות פסחים, עמ' תפא-תפב), כתב ביחס לנוסח "הלילה הזה כולו צלי": "לבן תימא הלילה הזה כולו צלי, ולחכמים הלילה הזה צלי כמו במרור".

22 אורח חיים סי' קכד, לפסחים ע ע"א.

לפירוש המשנה, ואכן הסתמא דגמרא בפסחים קטז ע"א איננו מעמיד את המשנה כבן תימא. לפי הסתמא דגמרא, כוונת השאלה היא שבכל הלילות יש שאוכלים את בשר צלי ויש שאוכלים מבושל, אך הלילה הזה כולו צלי. לא הלילה כולו צלי, כי אם קרבן הפסח.²³

הרא"מ שך²⁴ כתב שלפי בן תימא, חגיגת י"ד חובה להביא אפילו בשבת, וכמובן צלי, כי לשיטתו חגיגת י"ד שקולה לקרבן פסח. בו בזמן שלחכמים הקרבת חגיגת י"ד היא רשות, ואין מקריבים בשבת. ולכן שאלת "הלילה הזה כולו צלי" מכוונת רק לקרבן הפסח, כי לפי חכמים אין חייבים להקריב חגיגת י"ד.

ד. אופי שאלות 'מה נשתנה'

על פי ההבנה ברמב"ם, שקושית הצלי עוסקת אך ורק בקרבן פסח ולא בחגיגת ארבעה עשר, יש לראות את הקושיה הזו כפרט אחד במכלול הקושיות האחרות, העוסקות אף הן באכילות שבלילה הזו, ובאופן האכילה. הקושיה "הלילה הזה כולו צלי" אינה הקושיה היחידה במסגרת קושיות "מה נשתנה".

נראה ששאלות "מה נשתנה" מתמקדות בניסיון להבין מדוע יש בלילה זה מאכלים מסוימים שיש לאכול דווקא אותם, ולא כמו בכל לילה אחר שקיימת בו האפשרות לאכול מאכלים אחרים מאותו סוג: בשר, ירק או פת. הקושיות מתעכבות על שלושת המאכלים המרכזים - פסח, מצה ומרור. קושיה היא הנגדה, העמדת נתון מול נתון אחר ותמיהה מדוע בדרך כלל עושים כך והפעם עושים אחרת. מבנה זה של קושיות למדו חכמים מן התורה.

קרבן פסח: התורה מנגידה בין אופני הכנת מטעמים שונים של בשר הפסח: "אֵל תֹּאכְלוּ מִמֶּנּוּ נֶאֱוָשֶׁל מִבָּשָׂל בְּמַיִם כִּי אִם צָלִי אֶשׂ" (שמות י"ב, ט). אכן, גם הקושיה

---

23 כך גם מסבירים בספר **קובץ** ובספר **בני בנימין** על הרמב"ם. ראה עוד: הרב י"ב ז'ולטי, "מצות צלית הפסח", **משנת יעבץ**, אורח חיים סי' כד; הרב נחמיה טיילור, "צלית קרבן פסח", **מג"ל**, יד (תשס"ד), עמ' 81 - 88, המבחין בין החובה לצלות את הקרבן לבין חובת אכילתו צלוי.

תוספת המערכת: לפי פירוש זה, הניתוח התחבירי של המשפט הוא: "הלילה הזה" - תיאור זמן, "כולו" - נושא (והמאוזכר של הכינוי החבור "כולו"), קרבן הפסח, אינו מוזכר כלל בשיח, "צלי" - נשוא.

24 **אבי עזרי,** הלכות חגיגה פ"ב ה"י.

במסגרת "מה נשתנה" בנויה לפי אותה הנגדה: "שבכל הלילות אנו אוכלין בשר צלי שלוק ומבושל, הלילה הזה כולו צלי". אין הקושיה מתייחסת למאכלי בשר אחרים בלילה זה, ואף לא ביחס לחגיגת י"ד באותם שנים שמקריבים אותה. גם אין זה משנה אם בשעת אמירת הקושיה רואים מיני בשר אחרים או לא, בשונה מדברי הרש"ש. הקושיה היא באופן כללי ובהשוואה למקובל והמצוי בלילות אחרים.²⁵

מצה: התורה מנגידה בין סוגי מאפה שונים: "שבעת ימים מצות תאכלו... כי כל אכל חמץ ונקרתה הנפש ההוא מישךאל" (שמות י"ב, טו). כך גם במקום נוסף: "לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עני" (דברים ט"ז, ג). הניגוד הוא בין מאפה מבצק שתפח והחמיץ, לבין מאפה בצק שלא תפח. גם כאן ניתן לאכול מיני מאפה אחרים שאינם חמץ, אך אוכלים אותם כדי לשבוע ולא לשם מילוי חובת המצווה. ובכל זאת ההנגדה היא רק באשר לחובת האכילה העיקרית בלילה זה: מדוע החובה העיקרית היא דווקא אכילת מצה. "כולו מצה" - עיקרו של לילה זה הוא מצה, ואסור לאכול חמץ כלל. ניתן לאכול נוסף למצות עוד מיני מאפה אחרים ובלבד שאינם חמץ.

במחזור ויטרי מפרש, שההנגדה לחמץ ומצה איננה מתייחסת לימי חול:

שבכל הלילות של שאר ימים טובים ושבתות אוכלים או חמץ או מצה והלילה הזה רק מצה
(הלכות פסח סי' צה).

מרור: התורה מצווה לאכול מרור רק במסגרת הקרבן. אין חובה עצמית לאכול מרור בליל הסדר. אלא שכאן התורה איננה מנגידה את המרור לירק מסוים או לירקות מסוימים, אלא מצווה לאכול מרור במסגרת הקרבן: "ואכלו את הבשר בלילה הזה צלי אש ומצות על מררים יאכלהו" (שמות י"ב, ח). כך גם בפסח שני: "בחדש השני בארבעה עשר יום בין הערבים יעשו אתו על מצות ומררים יאכלהו" (במדבר ט', יא). "יאכלהו" - את הקרבן. ייתכן, שזו הסיבה שלפיה חכמים הנגידו את המרור לירקות אחרים באופן כללי, ולא ביחס לירק אחר, שהרי שום ירק אחר איננו נאסר בלילה זה, וכן לא נאסרה שום צורת הגשה אחרת של ירק או מרור בלילה זה. כך פירש את הקושיה רבנו דוד אבודרהם (בפירושו להגדה של פסח): "בשאר הלילות אין אנו

²⁵ **תוספת המערכת:** לפי פירוש זה, הכינוי שבמילה "כולן" אכן מוסב אל "הלילה הזה", אך הקביעה כי כל הלילה הוא צלי מתייחסת רק למצוות האכילה בלילה זה.

מחזרים אחר מרור, פירוש שאין אדם מניח המתוק בשביל המרור, ובלילי פסח אנו מחזרים אחר המרור".²⁶ אבל מותר, כמובן, לאכול גם ירקות מתוקים.

יש להוסיף, כי לעומת הקושיות על צלי ומצה, לא נאמר במרור: 'הלילה הזה כולו מרור', אלא: "הלילה הזה מרור". נראה, שזאת מפני שלא ניתן להעמיד את אכילת המרור כדבר מרכזי באכילת הלילה הזה, כי המרור עצמו טפל לקרבן הפסח. אכן, **תוספות**²⁷ סוברים שאין גורסים 'כולו מרור', כי אוכלים שאר ירקות לכרפס; אך יש להציע אחרת, ולומר שכוונת השואל מתייחסת למרור של מצווה בלבד, אם כי ברור שאוכלים בלילה זה גם ירקות אחרים.²⁸

מכאן ש"כולו צלי", איננו בא לומר שהבשר הנאכל בלילה זה הוא אך ורק צלי. ייתכן שאוכלים גם סוגי בשר שונים ובטעמים אחרים, אלא שעיקר מצוות אכילת בשר בלילה זה, קרבן הפסח, הוא צלי.

ה. 'מה נשתנה' וקרבן תודה

נראה להציע שההנגדה בשאלות "מה נשתנה" בעניין הצלי והמצה אינה ביחס לסעודות בשאר ימות השנה או בשבתות וימים טובים. זאת מפני שהמטרה העיקרית בקושיות היא להצביע על מה אוכלים בלילה זה, וחשיבות משנית יש בהדגשה מה לא אוכלים בלילה הזה. אם כך, היה ניתן להקשות בנוסח מעין: 'שבכל הלילות אין חובה לאכול פת כלל, והלילה הזה כולו מצה'. או: 'שבכל הלילות אוכלים בדרך כלל חמץ

---

26 ראה גם במדכ"י פסחים, הלכות הסדר בקצרה (מרדכי פסחים דפוס וילנה עמ' 66 עמודה ימנית שורה 12 מלמטה; מרדכי עמ' 76 עמודה שמאלית למטה).

27 פסחים קטז ע"א ד"ה הלילה.

28 כך נקטו גאונים וראשונים רבים - הלילה הזה מרורים: **רב עמרם גאון** (סדר פסח); **מחזור ויטרי** (הלכות פסח ס' צז עמ' 254 - 310); **ריטב"א** (הגדה של פסח ד"ה מה נשתנה); רבנו דוד אבודרהם (סדר ההגדה ופירושה ד"ה מה נשתנה; **הטור** (אורח חיים ס' תעג); **ערוך השולחן** (אורח חיים ס' תעג סעיף כא). הרב נחום רבינוביץ' (**יד פשוטה**, הלכות חמץ ומצה ת, ב), גורס על פי כתבי היד שברשותו: "כולו מרור", אם כי בהגדה שבסוף הלכות חמץ ומצה הגרסה היא: "הלילה הזה מרור".

והלילה הזה רק מצה'. ישנה סבירות רבה שגם בעבר אכלו בכל לילה חמץ, וכלל לא אכלו מצה.²⁹

כך גם ביחס לבשר. עיקר ההדגשה הוא שבלילה זה אוכלים צלי. היה מקום להקשות: 'שבכל הלילות אין חובה כלל לאכול בשר, והלילה הזה חובה לאכול צלי'. ובכל זאת ההגדה נקטה בדרך אחרת. היא מדגישה כי בכל הלילות אוכלים חמץ ומצה כנגד ליל הסדר שאוכלים בו מצה, בכל הלילות אוכלים בשר צלי שלוק ומבושל כנגד הלילה הזה שבו אוכלים צלי. חובות האכילה של המצה והצלי בלילה זה מושוות לאכילות אחרות מוגדרות, ולא רק לאכילות סתמיות של חולין במשך השנה.

יש קרבן אחר הדומה לקרבן פסח מבחינה רעיונית, והקושיות הם השוואה ניגודית לו: קרבן תודה.³⁰ קרבן תודה הוא קרבן שלמים, ועמו מביאים מיני לחם: שלושה סוגי מצה וסוג אחד של חמץ, והיא נאכלת ליום ולילה, ואין להותיר ממנו.³¹ קרבן תודה מובא על ידי מי שנעשה לו נס: יורדי הים, הולכי מדברות, ומי שהיה חולה

---

29 אמנם גם במשנה (פסחים פ"ט מ"ג) מודגשת נוכחות של חמץ ומצה בבית במשך השנה, כשהמשנה דנה בשאלה: "מה בין פסח הראשון לשני? הראשון אסור בבל יראה ובל ימצא, והשני מצה וחמץ עמו בבית".

30 כיוון כזה העלה בקצרה, הרב איתן שנדרופי, "מי מביא קרבן תודה", מעלין בקודש ד (כסלו תשס"ב), עמ' 75 - 90, בהע' 2.

31 דיני קרבן תודה נכתבו בויקרא ז', יא-טו. שני הקרבנות הללו הם היחידים שנאמר עליהם בתורה מפורשות שאין להותיר מהם עד הבוקר (קרבן פסח: שמות י"ב, י; ל"ד, כה; [קרבן פסח שני: במדבר ט', יב]. קרבן תודה: ויקרא ז', טו; כ"ב, ל). ראה במשך חכמה (ויקרא ז', טו) טעם לדבר. מקרבן תודה למדו חכמים לקרבנות אחרים שאין להותיר (ספרא צו ז, יב; רמב"ם הלכות פסולי המוקדשין פי"ח ה"ט). חכמים קבעו שקרבנות הנאכלים ליום אחד, נאכלים עד חצות כדי להרחיק את האדם מעבירה (משנה ברכות פ"א מ"א), ואכן קרבן תודה נאכל עד חצות (משנה זבחים פ"ה מ"ו). גם קרבן פסח נאכל עד חצות, לפי ר' עקיבא להרחיק את האדם מעבירה, ולפי ר' אליעזר בן עזריה מעיקר הדין (ברכות ט ע"א; זבחים נז ע"ב). הנצי"ב (העמק דבר ויקרא ז', יב-יג; כ"ב, כט; במדבר ט"ו, ח; ספרי ח"ב ענ' רנג; שאילתות, שאילתא קעא, עמ' שמ; הגדה של פסח אמרי שפר, עמ' כח-כט), מסביר מדוע זמן אכילת קרבן תודה הוא עד חצות: לחמי התודה הם גדולים (משנה מנחות פ"ז מ"א), ואסור להותיר מהם. בשל הזמן המצומצם לאכול את קרבן התודה והלחמים, יקרא אדם לרעיו וחבריו לאכול ולשמוח עימו, ואז יספר להם את הנסים והנפלאות שעשה לו ה'. לו היו השלמים והלחם נאכלים שני ימים ולילה אחד כשאר השלמים, אזי לא היה מזמין את רעיו. תיאור אכילת שלמי התודה והלחמים, מזכיר את אכילת קרבן הפסח וליל הסדר.

ונתרפא, ומי שהיה חבוש בבית האסורים. ודיניהם נלמדו מהמזמור "יאמרו גאולי ה'", המודים לה' על הנסים שעשה להם (תהילים ק"ז).³²

עם ישראל ירדו בים, הלכו במדבר, היו חולים ונתרפאו, ויצאו מבית האסורים:

"הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו. יאמרו גאולי ה' אשר גאלם מיד צר" (תהילים ק"ז, א-ב). ...אמר הקב"ה: בזמן שהייתם במצרים גאלתי אתכם בשביל שמי, גם באדום אעשה בשביל שמי, שנאמר "ויושיעם למען שמר" (שם ק"ו, ח) (מדרש שוחר טוב, תהילים קז).³³

על כן מתבקש שאופיו של קרבן הפסח יהיה יחד עם חמץ ומצה. על כך נשאלות שתי קושיות. הקושיה הראשונה היא שבכל הלילות אנו אוכלים חמץ ומצה במסגרת קרבן תודה, ואילו הלילה הזה רק מצה. פירוש כזה, לפיו ההשוואה הניגודית היא לקרבן תודה, נמצא בשם המהר"ש מאמסטרדם:

מפני מה שאר אכילות לחם למצוה דהיינו לחמי תודה שאנו אוכלים בלילה, זה חמץ ומצה ביחד, והלילה הזה שאנו עושים גם כן זכר ללחמי תודה למה אין אנו אוכלים שניהם יחד? (הגדת צוף אמרים עמ' 20)³⁴

על פי דרך זו יש להסביר את הקושיה אודות הבשר: שבכל הלילות אנו אוכלים את קרבן התודה צלי שלוק ומבושל, באיזה טעם שהאוכל את הקרבן ירצה,³⁵ ואילו הלילה הזה, קרבן הפסח נאכל רק צלי. הפירוט: צלי, שלוק ומבושל, נאמר דווקא על אכילתם של הכהנים. כך שנינו בזבחים:

ובכולם הכהנים רשאיין לשנות באכילתן לאכלן צלויים שלוקים ומבושלים (פ"י מ"ז).

---

32 רש"י (ויקרא ז', יב, ע"פ ברכות נד ע"ב). ראה עוד: רש"י (זבחים ז ע"א ד"ה לא דידיה; מנחות עט ע"ב רש"י כת"י ד"ה לאחר, ובשיטה מקובצת אות י', ורבנו גרשום).

33 המהר"ם אלשיך, בפירושו לתהילים ק"ז, מיחס את כל הפרק ליוצאי מצרים. בקהילות עדות המזרח, פרק זה נאמר בכל יום מימי חג הפסח.

34 הניגוד בין קרבן הפסח לקרבן תודה הוא חריף יותר. בתודה יש חמץ, ועל כן אין מביאים קרבן תודה בערב הפסח ב"ד בניסן, ובמשך כל ימי הפסח (תוספתא חגיגה פ"א ה"ו; פסחים יג ע"ב; ביצה יט ע"ב; רמב"ם הלכות חגיגה פ"ב ה"ג). יש הנוהגים אף שלא לומר בתפילת שחרית מזמור לתודה בערב הפסח ובימי הפסח. ראה: מחזור ויטרי (ס' פט); ספר מהר"ל (מנהגים, סדר התפילות של פסח) ועוד.

35 כך שנינו בזבחים פ"ה מ"ו: "התודה ואיל נזיר... נאכלים... בכל מאכל".

הרמב"ם חיבר בין אכילתם של הכוהנים ובין אכילתם של האחרים האוכלים את הקרבנות:

מותר לאכול את הקדשים בכל מאכל, אפילו הכהנים מותרין לאכול חלקם בין מקדשים קלים בין מקדשי קדשים בכל מאכל, ולשנות באכילתן ולאוכלם צלויים שלוקים ומבושלים (הלכות מעשה הקרבנות פ"י ה"י)

קושיות "מה נשתנה" הללו העוסקות בפת ובבשר, המנגידות בין קרבן הפסח לקרבן תודה,³⁶ נשאלות מיד בתחילת הסדר. **בירושלמי** מובא שהיו שואלים שלוש קושיות בלבד, על הטיבול, המצה והצלי:

שבכל הלילות אנו מטבלין פעם אחת, והלילה הזה שתי פעמים? שבכל הלילות אנו אוכלין חמץ ומצה, והלילה הזה כולו מצה? שבכל הלילות אנו אוכלין בשר צלי שלוק ומבושל והלילה הזה כולו צלי?³⁷ (פסחים פ"י ה"ד)

הטיבול הנוסף איננו קשור לתוכני האכילה, ואילו שתי השאלות האחרות מתמקדות במצה ובצלי, מאפייני קרבן הפסח השונים מקרבן תודה.³⁸

התשובה המקיפה לשאלות הללו נאמרת במהלך כל ההגדה, ותמצית סיפור יציאת מצרים בלילה זה מלמד שאין מדובר על הצלה אישית פרטית, שבעקבותיה אכן מובא קרבן תודה. בלילה זה ההודאה רחבה יותר, על לידתו של עם ישראל, וגאולתו

³⁶ במשנה (זבחים פ"ה מ"ח) נאמר: "הפסח אינו נאכל אלא בלילה, ואינו נאכל אלא עד חצות, ואינו נאכל אלא למנויו, ואינו נאכל אלא צלי". **התוספות** (זבחים נו ע"ב ד"ה הפסח), שואלים מדוע לא נאמר שהפסח אינו נאכל אלא על מצות ומרורים. "ותירץ ה"ר חיים דלא חשיב אלא דבר שכנגדו בקדשים והוא חלוק מהם. דשאר קדשים נאכלין ביום ובלילה עד היום, ולכל אדם, בכל מאכל. ופסח אינו נאכל אלא בלילה, עד חצות, ולמנויו, וצלי. אי נמי, לא תנא מצות ומרורים דאין מעכבין. אי נמי לאו מצוה דגופיה". כאמור, ההנגדה במשנה היא לשאר הקרבנות, וניתן להציע שהמשנה בפסחים העוסקת בייחודו של קרבן פסח, מנגידה בקושיות "מה נשתנה" את קרבן הפסח אל מול קרבן תודה. כיון שכך יש מקום להנגיד בין אכילת חמץ ומצה שבקרבן תודה, לבין אכילת מצה בלבד בקרבן הפסח.

³⁷ על נוסחאות 'מה נשתנה', ראה **הלכה ברורה**, פסחים קטו ע"א.

³⁸ לפני אמירת 'מה נשתנה' אנו אומרים: "הא לחמא עניא... כל דכפין ייתי ויכול, כל דצריך ייתי ויפסח". זוהי אמנם הוספה מאוחרת, ולשונה הארמי מורה על כך שזו פיסקה שנאמרה בגלות לאחר החורבן, אך אף על פי כן ישנה הזמנה לבוא ולאכול כנראה מצה, ולבא ולפסח - לאכול קרבן פסח. ואז מתבקש לשאול: מדוע רק מצה ולא גם חמץ? מדוע רק צלי ולא גם שלוק ומבושל?

ממצרים. התשובות לקושיות הספציפיות הללו הם בסוף חלק המגיד, על פי דברי רבן גמליאל:

פסח, על שום שפסח המקום על בתי אבותינו במצרים. מצה על שום שנגאלו אבותינו במצרים (פסחים פ"י מ"ה).

בנוסח ההגדות, התשובה לטעם אכילת מצה הוא אחר:

מצה זו שאנו אוכלים על שום מה? על שום שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ עד שנגלה עליהם מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא וגאלם מיד. שנאמר "וויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים עגות מצות כי לא חמץ כי גורשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה וגם צדה לא עשו להם" (שמות י"ב, לט).

נוסח התשובה שבמשנה הוא התשובה שהיו אומרים בזמן המקדש היה קיים, כשאכלו את קרבן הפסח. המצה היא מבטאת את התודה על כך שה' גאלנו ממצרים וייעד אותנו כעמו, וכפי שהסביר הראי"ה קוק:

המצה היא לחם עוני ולחם החירות, באותו הזמן שנגלה עלינו מלך מלכי המלכים וגאלנו גאולת עולמים, נוצרה בנשמתנו תכונת החופש, חירות הרצון, המוכשר לשיעבוד מלכות שמים בצורתו האידיאלית. ורו עולם הוא שיש בסגולת המצה, ליתן כח חופשי בחירות הקדש. וכשהוא בא בפרק זה, שהנשמה הכללית והאישית שבה עוד הפעם להתחדש, כל נקודה ונקודה מעצמיות חייה אין שיעור לערכה... המצה היא נהמא דאסותא, רפואת הנשמה המשוחררת, חירות עליון בגאולה שלמה
³⁹ (אורות הקדש עמ' לו).

המצה היא פשוטה בתכונתה, והיא ביטוי לחירות הלאומית שנטבעה בעם ישראל, בגאולתו.⁴⁰ כך גם באשר לאכילת צלי. בלילה זה אנו עוברים ממצב של יחידים להיות אומה, ודבר זה מתבטא דווקא באכילת צלי, כדברי הראי"ה קוק:

זאת היא פעולת הצליה המכנסת את כל הכח שבבשר בתוכו, בלא התפזרות מחוצה לו, ובזה יואר כל יחיד בסגולתה של קדושת המצוה, כינוס חילו המקודש, האצור בנשמתה הגדולה של האומה בכללה, בצורה מכונסת כזאת, עד כדי ההכרה של

39 ראה בהרחבה בענין זה מה שכתב הנצי"ב בהגדה של פסח אמרי שפר, עמ' 6, 35 - 37.

40 על המצה כביטוי לתחילתו של תהליך, והחמץ כביטוי למיצויו ותכליתו, רעיון המבהיר מדוע ההודאה בפסח היא רק במצה ולא בחמץ כמו בקרבן תודה רגיל, ראה: הרב יואל בן נון, "חמץ ומצה - בפסח בשבועות ובקרבת הלחם", מגדים יג (תשנ"א), עמ' 25 - 45.

היחידיות הגמורה של כל האומה כולה, בקדושת כל אחד ואחד מפרטיה, המכונס בתוכו בכל הוויתו. ואינו נאכל אלא צלי (עולת ראייה ח"א עמ' קעט)⁴¹

איחודם של המצה והצלי כמרכיב ייחודי בהודאה שבלילה הזה, בצרוף המרור המלמד על הקושי והשעבוד, מבטא את ייחודו של קרבן הפסח המובא בכל שנה מחדש ולא רק סמוך לאחר הנס שקרה. ההצלה מהשעבוד נועדה לחולל מהפכה בעולם, ביצירתו של עם בעל ייעוד א-להי.

ו. סיכום

את האמירה: "הלילה הזה כולו צלי" במסגרת קושיות "מה נשתנה" שבהגדה של פסח, ניתן לפרש כהתייחסות לכל הקרבנות הנאכלים בלילה זה, קרבן פסח וקרבן חגיגה, וכשיטת בן תימא הסובר שקרבן חגיגת י"ד דינו כפסח. אפשרות אחרת היא "שכולו צלי" מתייחס רק לקרבן הפסח. על פי פירושים אלו, קושיה זו, כמו קושיות 'מה נשתנה' האחרות, מתמקדת בניסיון להבין מדוע יש לאכול בלילה זה מאכלים מסוימים בצורה מסוימת, בניגוד לשאר לילות השנה שקיימת בהם האפשרות לאכול מאכלים אחרים מאותו סוג (בשר, ירק ופת), בטעמים שהאוכל בוחר. הקושיות מתעכבות על שלושת המאכלים המרכזים - פסח מצה ומרור.

על פי פירושים אלו, אין ייחוד במאכלי שאר לילות השנה הנזכרים בקושיות 'מה נשתנה', ותשומת הלב מופנית רק לחובות האכילה בלילה הסדר.

הצעה נוספת היא לראות את קושית "כולו צלי" כמו גם את קושית "כולו מצה" כהשוואה ניגודית לקרבן דומה אחר - קרבן תודה, שמטרתו להביע תודה לה' על הנס וההצלה. עם קרבן תודה מביאים חמץ ומצה, והוא נאכל על פי טעמו של הניצול - צלי, שלוק ומבושל. זאת בשעה שקרבן הפסח הוא צלי, ועמו אוכלים מצה ולא חמץ.

---

⁴¹ על הזיקה שבין המצה הנאכלת בליל הסדר לבין לחמי תודה, ניתן ללמוד גם מפרשנות מאוחרת למנהג שלפיו מניחים שלוש מצות על השולחן ולא שני לחמים, כנהוג בשבת. כך כתב בספר **המנהיג** סי' סט: "ונהגו בצרפת לעשות השלוש מצות מעשירית האיפה זכר לתרומת לחמי התודה". הרש"ז (שולחן ערוך הרב, אורח חיים תנ"ח, ה) חידד את הדברים עוד: "לפיכך אנו עושין גם כן ג' מצות לעשרון זכר ללחמי תודה שהיוצא מבית האסורין חייב להביא תודה, ואנו בפסח יצאנו מבית האסורין משעבוד מצרים לפיכך אנו עושין זכר ללחמי תודה". ראה עוד: הרב מנחם מנדל כשר (הגדה שלמה עמ' 62). על השתלשלות הנוהג להניח שלוש מצות, ראה: יוסף תבורי, "לחם משנה בליל הסדר", פסח דורות, עמ' 287 - 306.